

Michal Glowinski

Negyedóra a cukrászdában

Mindössze tízegynéhány napot töltöttem az apácánál Czerskben. Ahogy ez az események menetéből kitűnik, nem értesítették őket származásomról, így hát kakukktojásnak tűnhettem, akit a tulajdonos tudomása és beleegyezése nélkül raktak be a fészekbe. Amikor a nővérek megtudták, ki vagyok, nem adtak nekem helyet. Rövid otlétem, ami alatt nem történt semmi különös, akkor jutott eszembe, amikor pár éve olvastam egy könyvet arról, hogyan mentettek zsidó gyerekeket a női szerzetesrendek. A nővérek közül az egyik, aki ezt a kicsiny árvaházat gondozta, elmondta, hogy ők számos zsidó gyereket rejtegettek, csak egyszer utasítottak el valakit, mert attól féltek, már így is túl sok ilyen gyerek van náluk, s ez természetesen növelte volna a veszélyt. Ez egy olyan fiú volt, akiről tudták, hogy valaki él a hozzátartozói közül, aki majd gondoskodik róla. Majdnem biztos vagyok benne, hogy az én esetemet említették, mert nem tudom feltételezni, hogy ugyanott és ugyanakkor megtörténhetett volna ilyesmi egy korombeli gyerekekkel, aki mintha csak az ikrem lenne, annyira hasonlít rám. Egy történelemkönyv lapjain találtam ezt, meglepve, hogy annyi évtized után rajtam kívül valaki még emlékszik erre az eseményre.

Anyám legfiatalabb nővére, Maria vitt el Varsóba, mert ő mozgott összes családtagunk közül legszabadabban az „árja oldalon”. Ahogy azt akkoriban mondták, előnyös volt a külseje, ami nemcsak kiváltságossá tette, hanem egyenesen mennyei ajándékszamba ment. Az előnyös külsőnek köszönhetően a rejtőzködő egyén kevesebb gyanút keltett, beleolvadt a tömegbe, nem hívta fel magára a figyelmet, könnyebb volt megjátszania valaki mást, mint aki valójában volt. Mária remekül nézett ki: csinos, szőke teremtés lévén inkább olyannak hatott, mint aki egy nemesi kúrián, nem pedig egy zsidó kereskedőcsaládban jött világra. Aki őt nem ismerte közelebről, valóban képtelen volt elhinni, milyen származás rejlik e mögött a makulátlan szláv külső mögött. És ezért éppen neki kellett az annyi gondot okozó személyemmel foglalkoznia, mivel megint nem volt hova mennem, és nem nagyon tudták, hogy mit kezdjenek velem. Mária nem vihetett magához albérletébe, ahol nálam körülbelül négy évvel fiatalabb kislányával lakott, mert ez gyanút keltett volna. Nagyon gyorsan kellett keres-

Michal Glowinski (1934–) lengyel irodalomkritikus, 1976 óta kinevezett professzor a varsói egyetemen, az ottani Irodalomtörténeti Intézet munkatársa. Fenti elbeszélése a *Czarne sezon* (Varsó, 1998) című kötetből való, amit angolra is lefordítottak.

ni egy olyan helyet, akár csak egy vagy két éjszakára, amíg nincs valamilyen tartósabb megoldás. Nem rendelkezem az „árja oldalon” való vándorlásaim kronológiájával, nem vagyok képes pontosan sorbarakni időben a történéseket, ezért nem vagyok benne biztos, vajon akkor, vagy korábban töltöttem néhány napot egy családnál, talán az Ochota-negyedben. Sajnos nem tudom, mi volt a nevük, akkoriban ezt nem tudtam, de megőriztem őket hálás emlékezetemben. Egyszerre egy más valóságban találtam magamat, egy olyan házban, ahol minden szép és meleg is volt, ahol mindenki barátságosan és rokonszenvesen viselkedett velem szemben. Az idősebbek és a fiatalabbak is – mert ebben a családban volt két serdülőkorú fiatal, akik valamilyen iskolába jártak, de egyikük, a tizennyolc éves fiú, igazából részt vett az ellenállási mozgalomban (úgy tűnik, mesélt is élményeiről szüleimnek, nem törődve jelenlétemmel, hiszen ez gyerek, úgysem fogja föl, miről van szó!), és egy kicsit fiatalabb lány is, és főként ő volt az, aki velem foglalkozott.

Ez az idillikus állapot hamar véget ért. Azon a napon, amiről történetem szól, helyet kerestek számomra. Azt hiszem, akkor történt, hogy a csodálatos és pótolhatatlan Irena Sendler¹ segítségével elintézték Turkowicébe való távozásomat. Járkáltam a városban Mariával, nem tudom most rekonstruálni az útvonalat, csak annyit tudok, hogy a belvárosban voltunk, bár azt sem tudom megmondani, mi volt vándorlásunk konkrét célja, hiszen azokban az időkben nem ment az ember sehová, ha az nem volt okvetlenül szükséges. Csak erre az egy rövid epizódra emlékszem, ami nem tartott tovább egy negyedóránál, de talán még ennyi év után is érdemes elmondani.

Mariának valahová telefonálnia kellett, bementünk egy kicsi cukrászdába, mert úgy gondolta, ott lesz telefon. Kiderült azonban, hogy nincs. Ebben a helyzetben úgy döntött, pár percre otthagy engem a cukrászdában, vett nekem egy süteményt, kiválasztotta a legkevésbé látható asztalt, egy eléggé sötét sarokban, és azt mondta, mindjárt, csak elintézi ezt az ügyet és visszajön. Ugyanezt az információt közölte azzal a nővel, aki bennünket fogadott, s aki valószínűleg a tulajdonos volt. A kicsi helyiségben nem volt több vagy öt asztalnál, kevesen voltak, tehát minden szót lehetett hallani, amit a vendégek mondtak egymásnak. Eleinte úgy tűnt, hogy nyugalom van, ülök csöndben, mint bizonyos a fűben, várak, ahogy erre megkértek – és szerencsésen semmi sem történik, megeszem a süteményt, az pedig, amit a nők egymás közt beszélnek (férfi nem volt jelen), nem rám tartozik. De egy perccel később nem tehettem, hogy ne figyeljek, mert a dolgok másképp alakultak, semmi kétség nem fért hozzá, hogy a figyelem középpontjába kerültem. A nők – a kiszolgálónők, vagy a vendégek – körülveszik a tulajdonost és valamit sugdosnak. Ugyanakkor intenzíven néznek engem. Már akkor eléggé tapasztalt bujkáló zsidó gyerek voltam ahhoz, hogy azonnal felfogjam, ez mit jelent, és hogy ennek mi lehet a következménye. Félelmem rohamosan növekedett.

¹ Irena Sendler, lengyel ápolónő több ezer gyermeket csempészett ki a varsói gettóból és helyezett el kolostorokban és családoknál. Yad Vasemben őrzik emlékét.

Ezt a nézegetést szinte a testemen éreztem, mintha rám ütöttek volna, ezek a nők tekintetükkel úgy szorongattak, mintha különleges teremtmény lennék, akinek létezése természeti törvényekbe ütközik – és mintha hamarosan el kellene dönteniük, mit csináljanak velem, mivelhogy ez nem maradhat így, ahogy van. Beszélgetéseiből csak foszlányokat hallottam, de azok eléggé világosak voltak ahhoz, hogy ne legyenek kétségeim – énrólam szólnak. Mint máskor az ilyen helyzetekben, legszívesebben a föld alá bújtam volna. „Zsidó, egész biztosan zsidógyerek”, hallottam. „A nő biztosan nem az, de a fiú az zsidó.” „Itt hagyta nekünk...” A nők tanakodtak, mit tegyenek velem. A tulajdonos nő kinyitotta a hátsó ajtót, ahol alighanem a pékség volt és beszólt: „Hela, Hela, gyere, nézd meg.” Egy idő után Hela megjelent, nyilvánvalóan abbahagyva a munkát, számos lisztfolttal kötényén. Vártak rá, hogy mit mond, nyilván számított a véleménye, lehet, hogy bizonyos ügyekben tekintélynek örvendett, talán a faji különbségek ügyében volt járatos, legalábbis a cukrászdán belül, ami már nem volt nekem nyugodt hely és csöndesnek sem tűnt. Mindenesetre még egy szűrős szempár lépett a színre, hogy engem átvilágítson.

Igyekeztem nem gondolni arra, ez hogyan végződik, magamba roskadtam, olyan állapotba kerültem, ami néha előfordul, amikor a félelem megbénítja az embert. Ez egy közömbösség és benső paralízis állapota, amit nehéz ugyan megérteni, de mégis bizonyos fókig meg lehet magyarázni, különösen, ha meggondoljuk, hogy ilyen állapotban – még akkor is, ha valaki, mint én, akkor még nem sok évet számlál – az illető tudja, hogy nincs semilyen befolyása a saját sorsára, hogy legalábbis bizonyos értelemben tárgyá változott. Ezt nem lehetett nem felfognom, helyzetem percről percre rosszabbodott, a nők már nem csak egy bizonyos távolságból nézegettek, nem volt elég származásom kollektív meghatározása távolról, lehetséges, hogy biztosat akartak tudni, mielőtt megindokolják végleges elhatározásukat (az sem lehetetlen, hogy máris döntöttek rólam). Ugyanis hallottam, hogy egyikük így szól: „Értesíteni kell a rendőrséget.”

A vitába merült és a kíváncsiságtól felhevült hölgyek közelebb jöttek, odajöttek az asztalkához, amelynél ültem. Megkezdődött a kihallgatás. Először is egyikük megkérdezte, hogy hívnak. Hamis papírjaim voltak, de megtanultam az új adatokat, tehát udvariasan válaszoltam. A másik nőt az érdekelte, ki nekem az a hölgy, aki idehozott. Erre is válaszoltam, ez esetben már igazat mondva. Később tudtam meg, hogy az ilyesfajta kérdezősködésben általában elhangzott, hogy: mondd el valamelyik legjobban ismert imádságot, ez ugyanis nagyon jó mércéje volt annak, hogy azonnal megállapítsák, valaki katolikus-e, vagy nem katolikus, lengyel, vagy nem lengyel. Ezt a fokozatot az én esetemben kihagyták, mivel a nők nem voltak jártasak ebben a tekintetben. De továbbra is elhalmoztak kérdésekkel: mi van a szüleimmel, hol születtem, hol voltam legutóbb, hová megyek... és így tovább. Szelíden próbáltak kérdezni, néha egészen kedvesen, de nem csaptak be ezzel a tónussal, hiszen nem kellett hozzá nagy éleslátás, hogy megérezzem, a kérdések mögött düh és agresszió lappang. Úgy beszéltek hozzám, ahogy egy gyerekhez szokás, de ugyanakkor, mintha vádolt vagy bűnös lennék. Most évek után úgy gondolom, nem pusztán ellenségesség vagy gyűlölet vezette őket, csak aggasztotta őket a gond, ami most a fejükre szakadt, és készek voltak bármit

megtenni, hogy ettől minél gyorsabban – minden lehetséges módon és eszközzel – megszabaduljanak. Tudtam viszont, hogy a gondtól való megszabadulás a tőlem való megszabadulásukat jelenti.

A nők mindenfélét kérdeztek, amire végül is már nem válaszoltam, csak néha kiböktem, hogy „igen” vagy „nem”. Sok kérdésükre nem is tudtam volna válaszolni, voltak aztán olyanok, amelyektől féltem, már csak azért is, hogy ne bonyolódjak beléjük, hogy ne mondjak olyan tényeket, amelyek ellentétesek voltak egymással, vagyis hogy ne legyek véglegesen leleplezve. Hallottam azonban nemcsak hozzám intézett kérdéseket, hanem kommentárokat és véleményeket is, amelyeket a hölgyek nem nekem, hanem egymásnak vagy magukban mondtak, csöndesebben, hogy én ne halljam őket. Leggyakrabban a fenyegető „zsidó” szót ismételték, de elhangzott a legszörnyűbb javaslat is: „Szólni kell a rendőrségnek.” Tisztában voltam azzal, hogy ez a feljelentés egyenlő számomra a halálos ítélettel. Ha akkoriban ismertem volna a mediterrán mitológiát, bizonyára azt gondoltam volna, hogy Erinniszek vagy fúriák kezébe kerültem, akik szét akarnak tépni. De vajon ez a hasonlat jogos lett volna-e ebben a helyzetben? Ezeket a nőket nem vakította el a gyűlölet, amelyen nem tudtak volna uralkodni, nem égtek bosszúvágytól, nem akarták magukat megbosszulni rajtam – nem, ezek normális, közönséges, a maguk nemében rendes, derék nők voltak, bizonyára dolgos emberek, akik még a megszállás nehéz körülményei közt is próbálták családjukat fenntartani; nem zárom ki azt sem, hogy példás anyák és feleségek voltak, meglehet, jámbor lelkek, akik számos erénnyel túntek ki környezetükből. Most olyan helyzetben találták magukat, amit nehéznek, és magukra nézve fenyegetőnek találtak, ezt akarták megoldani. De nem gondolták végig, hogy milyen áron. Lehet, hogy ezt nem tudták elképzelni, bár tudniuk kellett, mivel végződött volna, ha „értesítik” a hatóságokat, vagy az is lehet, hogy ennek morális öntudatuk határain belül egyszerűen nem volt helye.

Körülbelül negyedóra múlva visszatért Maria, kicsit tovább maradt el, mint gondolta, mivel nehezen talált telefonkészüléket. Visszatérése megváltás volt számomra, s úgy gondolom, hogy a nőknek is nagy kő esett le a szívükről, nem volt többé velem gondjuk. Amikor Maria meglátta, hogy asztalkám valóságos emberkoszorúval van körülvéve, azonnal megértette, miről van szó. Kézen fogott, gyorsan távoztunk. Ép bőrrel megúsztam.

Lengyelből fordította Gömöri György